

BUDJET MUASSASALARINI MOLİYALASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Ilmiy rahbar

Jumaniyajov I

TMI kafedra dotsenti. PhD

Mirzayev Sayfullo Ma'murjonovich

*70411302 - Biznesni boshqarish (Master of Business Administration-MBA) Moliya va
moliyaviy texnologiyalar (22-18-guruh)*

O'zbekiston Respublikasi bank moliya akademiyasi tinglovchisi

Annotatsiya: *Maqolada byudjet tashkilotlari faoliyati ustidan moliyaviy nazoratini tashkil etish masalalari keng yoritib berilgan. Mamlakatimizdagi byudjet tashkilotlari faoliyatini yanada rivojlantirishda moliyaviy nazoratining o'rni va ahamiyatini oshirish yo'llari ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Indeks shartlari-byudjet, byudjet siyosati, daromadlarni taqsimlash, moliya, byudjet siyosati modellari.*

Byudjet siyosatini amalga oshirish uchun byudjet mablag'laridan samarali foydalanish zarurati aniqlandi. Ta'kidlash joizki, bunga byudjet xarajatlarining ustuvor yo'nalishlarini aniqlash orqali erishiladi. Ushbu jarayonda byudjet siyosatining shakllanishi byudjet xarajatlarining bozor munosabatlariga asoslangan davlat xarajatlaridan xususiy sektorga o'tishi bilan sodir bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi byudjet kodeksiga muvofiq byudjet xarajatlari yo'nalishlari aniqlanib, byudjet siyosatining asoslari belgilab berilgan. Ushbu Kodeksning 69-moddasiga binoan davlat byudjetining xarajatlar qismiga quyidagilar kiradi:

- * Ijtimoiy sohadagi xarajatlar va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash;
- * NNT va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash xarajatlari;
- * Iqtisodiyot xarajatlari;
- * Markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari;
- * Hukumat va ma'muriyat, Adliya vazirligi va prokuratura uchun xarajatlar;
- * Sudlarni saqlash xarajatlari;
- * O'z-o'zini boshqarish organlarini saqlash xarajatlari;
- * Boshqa xarajatlar.

Ushbu xarajatlar yo'nalishlari byudjet mablag'lari hisobidan moliyalashtirilsa-da, byudjet ustuvorliklari yillar davomida ushbu sohalarga ajratilgan mablag ' miqdori o'zgarganligi sababli aniq bo'ladi, deb hisoblaymiz.

Masalan, ta'lim, sog'liqni saqlashga sarflanadigan tendentsiyalar ijtimoiy xarajatlar va ijtimoiy ta'minot xarajatlarida parvarish, fan, sport va moddiy yordam ushbu yo'nalishdagi byudjet siyosati bilan chambarchas bog'liqdir.

Maqsad O'zbekistonga 50 yilga qadar global innovatsion reytingning eng yaxshi 2030 taligiga kirishga imkon beradigan shart-sharoitlarni yaratish.

Mamlakatda bozor munosabatlarining chuqurlashishi byudjet siyosatida tub o'zgarishlarga olib keladi. Xususan, hukumat taqdim etishi kerak bo'lgan ba'zi vazifalar jamoatchilikka to'lanadi, natijada byudjet xarajatlari o'zgaradi.

Moliyaviy nazoratni rivojlantirish muammosini hal qilish davlat moliyaviy nazorati tizimini shakllantirishni taqozo etadi, bu davlat resurslarini jamiyat uchun ustuvor yo'nalishlarga taqsimlash mexanizmini ishlab chiqish va amalga oshirish, davlat xarajatlarini boshqarish, nazoratni takomillashtirish, xalqaro standartlar asosida davlat moliyaviy nazorati organlarining turli darajalarini ishlab chiqish va tartibga solish imkonini beradi. ularning orasidagi o'zaro ta'sir. Shuni yodda tutish kerakki, moliyaviy nazorat har doim yangi xususiyatlarga ega bo'lgan dinamik jarayondir va shuning uchun u bilim darajasidan qat'i nazar, uzoq muddatda iqtisodiyot fanining tadqiqot ob'ektida mustahkam va munosib o'rin egallashi kerak, ayniqsa o'tish iqtisodiyotida. Bozor iqtisodiyotida moliyaviy nazoratning ahamiyati keskin oshganligi sababli, moliyaviy nazoratning ahamiyati ham sezilarli darajada oshib bormoqda. Ma'muriy hukmronlik tizimidan farqli o'laroq, bozor iqtisodiyotida davlatning demokratik boshqaruv tamoyillariga asoslangan iqtisodiy funktsiyalari sezilarli darajada cheklangan bo'lib, bu iqtisodiy erkinlikni rag'batlantiradi, ammo bunday erkinlikni qo'lga kiritish hech qachon o'zboshimchalik va zararli natijalarga olib kelmasligi kerak.

Shu sababli, yangi iqtisodiy munosabatlar sharoitida iqtisodiyot ustidan davlat nazoratining ahamiyati ortib bormoqda. Konstitutsiya va tegishli qonunchilikka asoslanib, moliyaviy nazoratning asosiy shakllaridan biri bo'lgan davlat moliyaviy nazoratining maqsadi davlatning moliyaviy siyosati amalga oshirilishini bevosita nazorat qilish, mamlakatda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, davlat byudjeti va byudjetdan tashqari byudjetdan foydalanishni tashkil etish va ulardan foydalanishdir mablag'lar. Hozirgi kunda davlat moliyaviy nazorati mamlakatning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlari, moliya va soliq organlari, g'aznachilik tizimi va boshqa davlat organlari tomonidan amalga oshirilmoqda. G'aznachilik va soliq organlari ushbu organlar orasida juda muhim rol o'ynaydi. Moliyaviy nazorat tizimi davlat byudjetining maqsadli va samarali sarflanishi, maqsadli byudjet mablag'lari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag'lari, shuningdek davlat kafolati ostida olingan kreditlar ustidan davlat moliyaviy nazoratini amalga oshiradi. Davlat moliyaviy nazorati, shuningdek, alohida vazirliklar va qo'mitalarning nazorat-taftish idoralari, bosh buxgalteriya va moliya bo'limlari tomonidan amalga oshiriladi. Iqtisodiy rivojlanishning globallashuvi bosqichida eski boshqaruv tizimini tiklash, yangilash va takomillashtirish zarurligiga ishonamiz. Moliyaviy nazoratni takomillashtirish, birinchi navbatda, eng zamonaviy boshqaruvni tashkil etish va ishlashini, boshqaruv tizimini muvofiqlashtirishni va uning ta'sirini oshirishni o'z ichiga olishi kerak.

Byudjet mablag'larini taqsimlovchilar, byudjet muassasasi rahbarlari, bosh hisobchilari, moliya organlari xodimlari tomonidan yetarli darajada nazoratni o'rnatilmasligi va ularning ma'suliyatsizliklari natijasida byudjet ijrosi borasida bir qator kamchiliklarga yo'l qo'yilmoqda. Bu esa byudjet tashkilotlarini faoliyatini, ularni xarajatlarini rejalashtirishni va uni nazorat qilishni dolzarb masalalardan qilib qo'yimoqda.

Byudjet nazorati byudjet to'g'risidagi qonun hujjatlarining moliyaviy nazorat ob'ektlari tomonidan buzilishi hollarini aniqlash, bartaraf etish va unga yo'l qo'ymaslik maqsadida davlat moliyaviy nazorat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Ularni faoliyatini takomillashtirish maqsadida bir qator me'yoriy hujjatlar qabul qilinmoqda.

Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida erigilgan yutuqlarlar bilan bir qatorda bu sohada o'z yechimini kutayotgan muammolar mavjud. Jumladan, moliyaviy nazorat organlari tomonidan amalga oshiriladigan yakuniy nazorat natijasida byudjet mablag'laridan maqsadsiz foydalanish holatlari doimiy ravishda aniqlanmoqda.

Byudjet tashkilotining rivojlantirish jamg'armasiga byudjet tashkilotlarining tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadlari tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan tushgan tushumlar va ularni ishlab chiqarish bo'yicha xarajatlar o'rtasidagi ijobiy farq sifatida aniqlanadi.

Byudjetlarni tuzish, ijrosini amalga oshirish va nazorat qilish mablag'larni samarali va maqsadli sarflanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu sababdan byudjet ijrosi jarayonida ishonchli axborotga extiyoj vujudga keladi. Bunda, buxgalteriya hisobi eng asosiy axborot manbai bo'lib, uni tashkil etish iqtisodiy jihatdan muhim hisoblanadi. Iqtisodiy islohotlar sharoitida byudjet mablag'laridan oqilona va samarali foydalanish, byudjet tashkilotlarini moliyalashtirishni samarali tashkil etish dolzarb masalalardan biri sanaladi.

Byudjetlarni tuzish, ijrosini amalga oshirish va nazorat qilish mablag'larni samarali va maqsadli sarflanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu sababdan byudjet ijrosi jarayonida ishonchli axborotga extiyoj vujudga keladi. Bunda, buxgalteriya hisobi eng asosiy axborot manbai bo'lib, uni tashkil etish iqtisodiy jihatdan muhim hisoblanadi. Iqtisodiy islohotlar sharoitida byudjet mablag'laridan oqilona va samarali foydalanish, byudjet tashkilotlarini moliyalashtirishni samarali tashkil etish dolzarb masalalardan biri sanaladi. Byudjet tashkilotlari byudjet mablag'larining asosiy iste'molchisi hisoblanib, Davlat byudjeti xarajatlarini tashkil etadi va xarajatlar smetasi asosida byudjetdan moliyalashtiriladi. Shuningdek, byudjet tashkiloti qonunchilikka muvofiq byudjetdan tashqari mablag'lar yuzasidan tashkil bo'lish manbalari va foydalanish yo'nalishlari ko'rsatilgan holda byudjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha smetalar doirasida xarajatlarni amalga oshiradi

Byudjet tashkilotlari o'z funksiyasini bajarganligi uchun amalga oshirgan xarajatlari smeta asosida Davlat byudjetidan moliyalashtiriladi.

Xarajatlar smetasiga xarajatlarning moddalari bo'yicha to'rtinchi guruh xarajatlari yoyilmasi, shuningdek davlat ehtiyojlari uchun ustuvor ravishda kichik tadbirkorlik sub'ektlaridan xarid qilinadigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) guruhlarining ro'yxati bo'yicha xarajatlar yoyilmasi ilova qilinadi.

Byudjet tashkilotlarining va byudjet mablag'lari oluvchilarning xarajatlar smetalari ikki nusxada, byudjet mablag'larini taqsimlovchi tasarrufidagi byudjet tashkilotlari va byudjet mablag'lari oluvchilar bo'yicha uch nusxada tuziladi.

Byudjet mablag'larini taqsimlovchi o'z tasarrufidagi tashkilotlardan kelib tushgan xarajatlar smetalarini moliya yili uchun byudjet mablag'larini taqsimlovchiga byudjetdan ajratiladigan mablag'lar hajmi doirasida ko'rib chiqadi va byudjet mablag'larini

taqsimlovchining O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga taqdim etiladigan jamlanma xarajatlar smetasini tuzadi.

Xarajatlar smetasining, jamlanma xarajatlar smetasining va ularga doir ilovalarning shakllari, shuningdek ularni tuzish tartibi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

Bizga ma'lumki, byudjet tashkilotlarini moliya-xo'jalik faoliyati ustidan davlat moliyaviy nazoratini tashkil etishni amalga oshirish amaliyoti ko'zda tutilgan summasining to'g'riligi va asoslanganligini tekshirish lozim. Tekshiruvchi tomonidan yil boshiga rejalashtirilgan ko'rsatkichlarni to'g'ri aniqlanganligi, o'rtacha hisoblangan ish aqi, har bir xarajat smetasi bo'yicha belgilangan normativ va nizomlarga mos kelishi, tashkilotlarni saqlash xarajatlari, tugallanmagan qo'rilish va boshqalar.

O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va uning tasarrufidagi vakolatli organlar davlat moliyaviy nazorat organlaridir.

Davlat byudjetining va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining daromadlari qismi bo'yicha davlat moliyaviy nazorati berilgan vakolatlar doirasida davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Byudjet nazoratini amalga oshirishda quyidagi prinsiplarga amal qilinadi:

- > nazoratini o'tkazishning qonuniyligi
- > nazoratini o'tkazishning mustaqilligi
- > nazorati natijalarining ishonchliligi
- > nazorati natijalarining xolisligi.

Davlat byudjeti pul mablag'lari harakati va hisobi O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi G'aznachiligi va uning hududiy bo'limlari tomonidan yuritiladi.

Byudjet ssudasi - yuqori byudjetdan quyi byudjetga yohud respublika byudjetidan rezident yuridik shaxsga yoki chet el davlatiga qaytarish sharti bilan ajratiladigan mablag'dir. Byudjet ssudasi byudjet ijrosi jarayonida yuzaga keladigan daromadlar bo'yicha kassa uzilishlarini qoplash uchun yuqori byudjetdan quyi byudjetga ajratiladi.

Davlat byudjet tasdiqlangandan so'ng davlat va mahalliy soliqlar va daromadlar to'g'risida, ma'muriy-hududiy bo'linishdagi, korxonalar, tashkilotlar va ho'jalik birlashmalarining bo'ysunishidagi o'zgarishlar, turli xildagi bo'ysunishidagi qurilish ob'ektlari o'rtasida kapital qo'yilmalar limitlarini qaytadan taqsimlanishdagi o'zgarishlar bo'yicha qabul qilingan yangi qonunlar, O'zbekiston Respublikasi Hukumatining qarorlari qabul qilinishi natijasida alohida olingan byudjetlarga o'zgarishlar kiritilgan hollarda byudjet ijrosi jarayonida byudjetlar o'rtasida o'zaro hisoblashuvlar amalga oshiriladi.

Byudjet g'azna ijrosi jarayoni natijasi bo'yicha aylanma kassa mablag'lari qoldig'i shakllantiriladi. Aylanma kassa mablag'lari bo'yicha me'yor belgilanadi.

Aylanma kassa mablag'i me'yor - moliya yilida respublika byudjeti Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti va mahalliy byudjetlar hisobvaraqlarida turishi mumkin bo'lgan pul mablag'larining qonun hujjatlari bilan belgilanadigan eng kam miqdoridir.

Byudjet tashkilotlari faoliyati xarajatlari byudjet mablag'lari hisobiga moliyalanadi. Shu bilan birgalikda byudjetdan tashqari mablag'lar manbalari bo'yicha shakllantiriladi. Byudjet

tashkilotlari xarajatlari smeta doirasida xarajatlar iqtisodiy tasnifi bo'yicha byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lar hisobiga amalga oshiriladi.

Byudjet tashkilotlarining moliyaviy aktivlari ya'ni pul mablag'lari G'aznachilik va uning hududiy bo'limlarida ochilgan shaxsiy hisobvaraqlarda byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha alohida yuritiladi.

Byudjet tashkilotlari smetalar ijrosi jarayonida belgilangan vazifani bajarish bo'yicha jismoniy va yuridik shaxslar bilan hisoblashuvlarni amalga oshiradi va ular bo'yicha majburiyatlar yuzaga keladi.

Byudjet tashkilotlari joriy yilga moliyaviy natijalarni mablag'larni shakllanishi manbaalari bo'yicha shakllantiradi va yakuniy moliyaviy natijani aniqlaydi.

□ Byudjet g'azna ijrosi hisobini tashkil etish moliya organlari va byudjet tashkilotlarini rahbarlari tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiradi.

Byudjet g'azna ijrosi hisobining uslubiy asoslarini byudjet g'azna ijrosi buxgalteriya hisobiga oid qabul qilingan qonuniy xujjatlar tashkil etadi. (1.2-chizma).

Byudjet g'azna ijrosi hisobini bevosita va bilvosita tashkil etishini tartibga soluvchi qonunlar va qonuniy xujjatlar (O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari)

□ Byudjet g'azna ijrosi hisobini tashkil etishini bazaviy tamoyillarini umumlashtiruvchi me'yoriy xujjatlar (yo'riqnomalar, nizomlar)

□ Byudjet g'azna ijrosi hisobini alohida ob'ektlari hisobini yuritish mexanizmi, hususiyatlarini aks ettiruvchi hujjatlar (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining uslubiy ko'rsatmalari, tavsiyalari)

□ Byudjet g'azna ijrosi hisobini tashkiliy, texnik va uslubiy jihatlarini mujassamlashtirgan ishchi xujjatlar

Davlat byudjeti har yili mamlakat Oliy Majlisining sessiyasida ko'rib chiqiladi va tasdiqlanadi. Davlat budjetida milliy daromadning katta qismi markazlashtiriladi. U taqsimlanadi va ishlab chiqarishni kengaytirish va boshqa ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish uchun yo'naltiriladi. Bulaming hammasi davlat byudjeti daromadlari o'z vaqtida to'la kelib tushishini va byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishini taqozo qiladi. Buni to'g'ri tashkil qilingan davlat byudjeti ijrosi jarayonining buxgalteriya hisobigina ta'minlashi mumkin. Byudjet hisobi davlat byudjeti ijrosining buxgalteriya hisobidir. Byudjet hisobi davlat byudjeti ijrosi bilan bog'liq bo'lgan hamma operatsiyalarni qamrab oladi va m azkur ijro jarayonida byudjetning holatini tavsiflashni ta'minlaydi.

Byudjet hisobi orqali xalq xo'jaligi hamma tarmoqlarining davlat byudjeti bilan o'zaro aloqasi aks ettiriladi. Buxgalteriya hisobi vositasida bank muassasalaridagi hisobvaraqlarda byudjetning pul m ablag'lari, daromadlari va xarajatlari, hisob-kitoblardagi mablag'lar, byudjet ijrosi jarayonida tashkil qilinadigan fondlar va zaxiralar hamda byudjet tashkilotlarining moddiy qiymatliklari aks ettiriladi. Byudjetning daromadlari, xarajatlari va pul mablag'larini, byudjet ijrosi jarayonida ularning harakati hamda byudjetdan moliyalashtiriluvchi tashkilotlarning moddiy qiymatliklari byudjet hisobining bevosita obyektlari hisoblanadi. Mahalliy byudjetlarni, respublika byudjetini va mamlakatning, umuman davlat byudjetini daromadlar va xarajatlar bo'yicha rejasining bajarilishini o'z vaqtida, aniq qayd qilishni

ta'minlash byudjet hisobining vazifasi hisoblanadi. Byudjet ijrosi jarayoni-davlat byudjeti ijrosi buxgalteriya hisobining predmetidir. Davlat byudjeti ijrosining buxgalteriya hisobi yordamida mamlakat barcha mustaqil byudjetlarining ijrosi hisobi va byudjet tashkilotlari xarajatlari smetalari ijrosining hisobi amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Byudjet Kodeksi 2018 yil 1-yanvar.
2. Mehmonov S.U., Ubaydullaev D.Y. Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi. Darslik . "Sano- standart", Toshkent-2013
3. Haydarov M., Suvonqulov A., Sugirbaev B., Nurmatov B. Davlat byudjeti ijrosining g'aznachilik tizimi. O'quv qo'llanma. T.: "IQTISOD- MOLIYA", 2010.235b.
4. Azizova I.A. "Natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish" T.: 2010 y. "infoCOM.UZ MChJ" nashriyoti 152 bet.

Internet saytlari:

- www.mf.uz (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti);
- www.gov.uz (O'zbekiston Respublikasi Hukumat sayti);
- www.lex.uz (O'zbekiston Respublikasi qonunlari bazasi sayti);
- www.tfi.uz (Toshkent moliya instituti sayti);
- www.minfin.ru (Rossiya Federatsiyasi Moliya vazirligi sayti)